

O zastarijevanju društvenoznanstvenih pojmova Osnove teorije refleksivne modernizacije*

Ulrich Beck

U njemačkoj i engleskoj sociologiji pokrenuta je rasprava o »refleksivnoj modernizaciji«, tj. o pitanju je li moguće izmijeniti temeljne obrasce industrijskog društva. Promjene ne potiču političari niti proletarijat, niti pak građanske inicijative, već ih nameće refleksivnost provedene modernizacije. Tako je tema frankfurtskog skupa sociologa 1990. glasila »Modernizacija modernih društava«. Procijep između »daljnje« (Wolfgang Zapf) i refleksivne (povratne) modernizacije koja mijenja vlastite pretpostavke u svojim su najnovijim radovima preuzeli Anthony Giddens i Scott Lash.¹

Govoriti o »moderni« iziskuje hrabrost, lakomislenost i nemar prema granicama vlastite mašte. Čini se da riječ »moderna« u ustima sociologa nagovještava nesnalaženje i potpunu nemoć. Pojmovni aparat kojim se nekoć programatski pokušavalo obuhvatiti sadašnjost izgubio je svoju misaonu uvjerljivost, pokazao se nedostatnim i iskustveno neodrživim. Razvoj sociologije u posljednjih stotinu godina sa svim se svojim nedoumicama svodi na spoznaju da mi – visokocivilizirani svijet – živimo u društvu bez pojmova, u društvu koje se pojmovima više niti ne može shvatiti. Razmjeri apstrakcije postali su mjerilom izgubljenosti koja posvuda vlada.

Britanski sociolog Anthony Giddens u svojim najnovijim djelima, »The Consequences of Modernity« i »Modernity and Selfidentity«, zastupa tezu da su »modernizacija« i »industrijalizacija« po svojim vremenskim i značenjskim odrednicama istovjetni pojmovi. Oba procesa započinju u postfeudalnoj Europi, a središnja obilježja modernog doba podudaraju se s obilježjima industrijalizacije: razdvajanje vremena i prostora, čime se obzor društvenih odnosa u konačnici otvara globalnim sustavima; simbolički mediji poput novca i racionalnosti stručnjaka čije značenje prelazi lokalne okvire; institucionaliziranje refleksivnosti kojom se znanje o osnovama organiziranog djelovanja koristi za njegovu promjenu. Giddens na originalan način tumači i ispravlja teze dosadašnjih socioloških teorija, ali unatoč tome polazište i smjer njegove argumentacije zvuče vrlo poznato. Ne predstavlja li »modernost« za Giddensa samo drugu riječ za »industrijalizaciju«?

Sigurno ne. Provokantnost njegova izlaganja sastoji se upravo u razradi suprotnosti između modernosti i industrijalizacije (kapitalizma). Moderno doba mijenja institucionalni okvir industrijskog društva, a mjerilom i sredstvom te promjene postaje

* Naslov izvornika: »Vom Veralten sozialwissenschaftlicher Begriffe. Grundzüge einer Theorie reflexiver Modernisierung«. U: Christoph Görg (Hrsg.). Gesellschaft im Übergang. Perspektiven kritischer Soziologie. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Zahvalni smo WBG za odobrenje za prevođenje bez naknade.

1 Vidi Beck/Giddens/Lash (1994).

refleksivnost čitavog procesa. Mi doduše još uvijek živimo u nacionalno organiziranom industrijskom društvu, ali istodobno već i izvan njega. Tako je na primjer »posttradicionalno povjerenje« slijepo povjerenje koje, prema Giddensovu mišljenju, predstavlja tek prazan ček za funkcioniranje apstraktnih sustava. Na taj se način konkretne svakodnevne radnje upleću u sustav neprozirnih, sveobuhvatnih odnosa.

Anthony Giddens ocrta sliku modernog svijeta koja se ne podudara sa slikom Maxa Webera o »nepromjenjivom staništu ropske podčinjenosti« niti sa stavom Karla Marxa koji je kapitalizam smatrao monstrumom, iracionalnim sustavom koji neprestano potresaju krize. Giddens govori o »svijetu izvan kontrole« (runaway world); ono moderno doba uspoređuje s »podivljilim ljudskim strojem«. Na pitanje kako ukrotiti taj stroj, daje iznenađujući odgovor: radikaliziranjem modernizacije. Želio bih se nadovezati na taj misaoni sklop.

Riječ je o pokušaju da se razvije tipologija modernih društava. Radi toga je nužno iznova uspostaviti jedinstvo društvene teorije, empirijske sociologije i povijesti društva. Visokospecijalizirana empirijska istraživanja polaze od trajnosti socioloških kategorija, pretpostavljajući veliku, a u stvarnosti tako rijetku društvenu stabilnost. Pitanje kako sociološki promatrati povijesno društvo u kategorijalnoj mijeni ostaje bez odgovora. Zapadna sociologija ne polazi samo od postojećeg sklopa zadataka već pretpostavlja nerevolucionarni, u pravom smislu riječi »predvidljivi« društveni red koji se temelji na dugoročnim, zapravo industrijskim zakonitostima i suprotnostima, a mijenja u skladu sa zakonom vjerojatnosti. Društveni lomovi, raspad pojedinih država, pomicanje koordinata, nestajanje čitavih skupina zemalja i vojnih saveza tim društvenim redom nisu predviđeni. Stoga i ujedinjenje dviju njemačkih država predstavlja — u stroгом smislu riječi — sociološki irelevantno zbivanje, barem za sociologiju koja je usmjerena samo na postojeći red i specijalizira se za pojedine pojave unutar njega. Kao korekturu trebalo bi »izmisliti« i metodološki normirati uređeni sklop društvene teorije, društvene empirije i socijalnog iskustva, koji bi omogućio da se i izvanjske, rubne, nesustavne pojave uvedu u obzor sociološkog razmatranja, promatranja i tumačenja. Inače će se obzor sociologije doista svesti na matematički utvrđeni obzor predodžbi obogaćenog srednjeg staleža koji isključuje sve što nadilazi i ugrožava njegove okvire: erupcije, erozije, transformacije, reforme. Sve dok nedostaje takva metodologija, potrebno je prikupljati hipoteze i povezivati ih u empirijski održive teorije.

1. Što zapravo znači »refleksivna modernizacija«?²

Refleksivna (povratna) modernizacija označuje promjenu *industrijskog* društva koja se neplanirano i postupno odvija u sklopu *obične*, osamostaljene modernizacije te pritom unutar postojanog, nepromijenjenog političkog i gospodarskog uređenja slijedi tri različita cilja: *radikaliziranje* modernizacije koja *razara* pretpostavke i obriše industrijskog društva i otvara put u *drugačiji* modernitet, odnosno — antimodernu.

Povratna modernizacija zagovara dakle upravo ono što su glavni pobornici »jednostavne«, tj. klasične modernizacije industrijskog društva — marksisti i funkcionalisti — odbacivali, slažući se u svojim suprotnostima: *promjenu* društva bez revolucije. Time je prekršen tabu o prešutnom izjednačavanju latentnih i imanentnih preobrazbi društva. Činjenica da se prijelaz iz jedne u drugu društvenu epohu odvija nepolitički

² U nastavku iznosim sažetak svojih izlaganja u knjizi *Izum političkog*. (Frankfurt/M. 1993, poglavlje III).

je neželjeno, mimo svih političkih tijela koja donose odluke, s onu stranu konfliktnih crta i stranačkih razračunavanja, u protuslovlju je s demokratskim samorazumijevanjem tog društva kao i s temeljnim postavkama njegove sociologije.

Povratna modernizacija podrazumijeva dakle – jednostavnije rečeno – *potenciranu* modernizaciju s dalekosežnim utjecajem na promjenu društva. U dosadašnjim razmatranjima društvene su preobrazbe uvijek nagovještavali unutrašnji lomovi i gorka iskustva. To međutim ne mora uvijek biti tako. Novo društvo ne nastaje samo u porođajnim bolovima. Osnovni zadaci, bitna pitanja i okvir političkog života mogu se iz temelja izmijeniti ne samo zbog porasta siromaštva već i zbog porasta bogatstva te gubitka suparnika na Istoku.

Tako se, na primjer, sve političke stranke barem na riječima zalažu za povećanje zaposlenosti žena, premda ono dugoročno dovodi do preobrazbe cjelokupnog poslovnog, političkog i obiteljskog života. Naspram zastrašujućeg broja nezaposlenih (u Njemačkoj je njihov broj u jesen 1993. iznosio gotovo 4 milijuna) posvuda se potiče i olakšava sklapanje ugovora o radu s kliznim radnim vremenom, uključujući i prividnu zaposlenost, čime se poništava industrijska granica između radnog i slobodnog vremena. Upravo zbog toga *jer* se te naoko nevažne mjere (s dalekosežnim posljedicama) ne donose pod reflektorima javnosti, uz bojne pokliče i stranačka sučeljavanja u parlamentu, ili pak u znaku revolucionarnih promjena, tj. bez pomoći »nezakonitih«, spektakularnih sredstava, povratna modernizacija industrijskog društva odvija se uglavnom tiho, neprimjetno, nezapažena čak i od sociologa koji i nadalje prikupljaju podatke u starim kategorijama. Neznatnost, uobičajenost, često i poželjnost promjena prikrivaju njihovo dalekosežno značenje. Njegovim umnožavanjem, misli se, ne može nastati ništa kvalitativno novo. *Poželjno + poznato = drugačija moderna*. Ta formula zvuči paradoksalno i djeluje sumnjivo.

Povratna modernizacija kao dalekosežna promjena cjelokupne društvene strukture ne predstavlja tek puku »podvrstu« društvenih preobrazbi koja izaziva tek filantropsku znatiželju. Ta modernizacija modernizacije jest i u političkom pogledu značajan fenomen koji iziskuje našu punu pozornost. Ona s jedne strane predstavlja dubinski pomak u strukturi cjelokupnog društva čije je granice veoma teško utvrditi – isto kao i smjer sučeljavanja na svim područjima djelovanja. Istodobno je povratna modernizacija zahvaćena *jedinstvenom* razvojnom dinamikom koja sama po sebi, ali i u različitim okolnostima, može imati potpuno *različite* posljedice. U raznim kulturnim krugovima i na različitim područjima u njih se ubrajaju: nacionalizam, masovno siromaštvo, fundamentalizmi različitih pravaca i religija, gospodarske i ekološke krize, ponekad ratovi i revolucije, kao i izvanredna stanja koja dovode do velikih nesreća; ukratko, dinamika sukoba unutar (svjetskog) rizičnog društva u užem smislu.

2. Sociologija kao sociologija modernog industrijskog društva

Sociologija je kontroverzna znanost. U afirmativnom obliku ona raspolaže nizom različitih, ponekad teško usuglasivih teorijskih jezika i temeljnih teorija (u stručnom se jeziku one, prema Thomasu Kuhnu, nazivaju »paradigmama«)³. Raznolikost teorijskih polazišta može međutim lako prikriti činjenicu da u središtu orkana vlada mir potpune suglasnosti: uza sve jezične razlike, modernizacija se shvaća i tumači u

3 Ironično je što Kuhn (1967) upravo same društvene znanosti nije smatrao podesnima za ocrtavanje paradigmi.

analognim strukturama, promišlja i istražuje u uskom okviru srodnih pitanja.⁴ Što je razlog tome? Klasiци su preko noći podigli misaona zdanja u kojima se mi nasljednici još i danas zadržavamo i kojima još uvijek lutamo.

To klasično suglasje koje vlada i u suvremenoj sociologiji dovedeno je u pitanje teorijom povratne modernizacije. Zbog toga se ta teorija sukobljava s dva suprotstavljena pravca i tek u tom sukobu zadobiva čvršće obrise i jasnije pretpostavke:

S jedne strane, u suvremenoj sociologiji još uvijek prevladavaju teorije *jednostavne*, klasične modernizacije *industrijskog* društva. Uza svu svoju raznolikost i unutarnju suprotnost, sve te teorije modernizaciju poistovjećuju s industrijalizacijom. Unutar obzora jednostavnih teorija modernizacije mogu se razlikovati dvije žestoko suprotstavljene škole — naime funkcionalistička⁵ i marksistička,⁶ koje su svaka za sebe razvile varijante *postindustrijalizma*⁷ i *kasnog kapitalizma*⁸. U teorijama postindustrijskog društva tako se npr. obzor moguće budućnosti svodi na pomicanje težišta s industrijskog na uslužni sektor. Upravo takva i samo takva budućnost teoretski se razmatra, zamišlja i istražuje. Poistovjećivanje modernizacije s industrijalizacijom unatoč tome (već zbog prethodne teorije o sektorima) ostaje neupitno.⁹

Na drugoj se strani nalaze teorije *postmoderne*.¹⁰ One ne zabacuju samo ekološko pitanje već se odlikuju upravo time što na jedan ili drugi način odbacuju *temeljna načela modernog društva*. Razlog tome je opetovano poistovjećivanje modernizacije s modernim industrijskim društvom, samo što se ovaj put iz toga izvlače negativni zaključci. Budući da se modernizacija smatra neraskidivo povezanom s modernim industrijskim društvom, nakon uvida u povijesnu neopravdanost navedenog modela uz kapitalističko–demokratsko moderno industrijsko društvo odbacuje se i svako *drugo* moderno društvo te izravno skače u *postmodernu*. Tu se dakle pri prvim znacima strukturnih promjena napuštaju bojni redovi, a načela modernog društva odbacuju poput poslovičnog koplja u trnju.¹¹

Oba ta međusobno suprotstavljena stava isključuju iz kruga svoga razmatranja ono najvažnije, naime pitanje o mogućnostima *drugačijeg* moderniteta koja se vlastitom dinamikom otvaraju tijekom procesa modernizacije svijeta, nastajući gotovo uzgred, kao njegova popratna posljedica (ili bolje reći, prikrivene ahistorijskim općim pojmovima iza kojih se neprimjetno odvijaju dotične promjene).

4 Vidi Berger (1988), str. 224–225.

5 Prikazano u Zapf (1969), u teoretskoj eksplikaciji Müncha (1984, 1986); vidi i skeptične primjedbe Lepsiusa (1977), kao i kritiku Bühla (1970, 1990).

6 Na primjer Brandt (1972), Wallerstein (1986), samokritički nedavno i Kurz (1991).

7 Fourastié (1954), Bell (1975), Touraine (1976).

8 Offe (1972), Habermas (1973).

9 Vidi Zapf (1992), str. 201ff. kao i Berger (1988): o društvenoteoretskom značenju pojma moderne usp. Baumann (1992, str. 347f.), Habermas (1985, str. 9 – tamo je navedena i ostala literatura) te posebno Welsch (1991, str. 45ff.).

10 Ovo suprotstavlanje prikriva podudarnosti, produktivnosti i prožimanja. Bilo bi moguće iznijeti čitav niz *podudarnosti* između teorija postmoderne i teorije refleksivne modernizacije kao i zajedničkih točaka koje navode u svom suprotstavljanju različitim aspektima jednostavne modernizacije (u rasponu između funkcionalizma i marksizma). O produktivnosti sociološke rasprave o postmodernoj vidi između ostalog: Vester (1984), Lash (1990), Crook/Pakulski/Waters (1992), Giesen (1991), Baumann (1992a).

11 Ova gruba razdioba prikriva produktivnost tih teorija i zajedničke točke koje povezuju teoriju povratne modernizacije s teorijama postmoderne, *suprotstavljajući* ih sociologiji modernizacije. O tome vidi: Giesen (1991), Lash (1990), Crook/Pakulski/Waters (1992).

Podrazumijevamo li pod jednostavnom modernizacijom ponajprije *rastakanje*, a zatim *zamjenu* tradicionalnih društvenih oblika industrijskim, povratna modernizacija znači ponajprije *rastakanje*, a potom zamjenu industrijskog društva oblicima drugačijeg modernizma. Razlika između dviju faza modernog društva sastoji se dakle u tome da su prvi put predmetom dezintegracijskih procesa bile tradicije *predindustrijskog* društva, a drugi put su to postale »tradicije« i norme *samog* industrijskog društva. Upravo se na tu pojavu odnosi pojam *samoprimjene*: Tijekom osamostaljene modernizacije industrijsko se društvo isto tako nadilazi, »ukida« kao što su tijekom industrijalizacije prevladani i ukinuti oblici staleškog i feudalnog društva.

Pokretač društvenih promjena pritom nije više njihova svrsishodnost već to postaju *sporedne pojave*: rizici, opasnosti, individualizacija, globalizacija; dakle, ono što se ne vidi. Pojave o kojima se ne razmišlja dovode do lomova strukture koja moderno industrijsko društvo odvaja od ostalih modernih društava. Upravo se s tim u svezi postavljaju pitanja koja bih želio razmotriti u nastavku izlaganja: kako se u doba opće svrsishodnosti može razmišljati o »povratnoj«, *nepromišljenoj*, automatskoj, gotovo refleksnoj modernizaciji koja unatoč tome ima dalekosežno društvenopovijesno značenje? Drugim riječima, kako se na kategoriji sporedne pojave može zasnovati tipologija različitih modernih društava?

3. Temeljne postavke sociologije jednostavne modernizacije

Pobjedničkim hodom industrijske, dakle jednostavne modernizacije – o tome u sociologiji vlada opća suglasnost – učvrstili su se određeni svakodnevni životni oblici i načela sustavne organizacije. Ona se mogu iskazati trima postavkama jednostavnih teorija modernizacije:

(1) Životni položaj i svakodnevnica svakog pojedinca organizira se i sociološki oslikava u društvenim *klasama*. One doduše preuzimaju suprotnosti i kulturu pojedinih staleža, u osnovi međutim počivaju na položaju u industrijskom procesu proizvodnje, na suprotnosti između najamnog rada i kapitala. Na to se nadovezuju beskonačne rasprave o broju, granicama, normama ponašanja i ideologiji »klasa«, odnosno dojmliivije formuliranih »slojeva«. Njihovi se politički konflikti kao i znanstvena sučeljavanja smatraju razumljivima sami po sebi: profesionalni položaj u procesu proizvodnje odražava se na cjelokupni način života. Točnije rečeno, on uvjetuje kako i gdje će pojedinci živjeti, koje će potrošačke navike imati, kako će provoditi slobodno vrijeme te koje političke stavove, veze itd. možemo od njih očekivati. Drugim riječima, dinamika društvene nejednakosti tumači se kategorijama *velikih skupina*. *Unutar* tih povijesnih »apriornih oblika opažanja« (Kant) dolazi do raznovrsnih i strastvenih sučeljavanja koja se međutim ne odnose na *samo* postojanje već na *način* kako treba shvatiti te iskustveno i politički odrediti i protumačiti ta kolektivna stanja (npr. socijalistički ili kapitalistički model društva).

(2) Rasap tradicionalnog poretka – i u tome se klasici uza sve razlike svojih dijagnoza međusobno slazu – odvija se kao revolucionarni proces, i to bilo otvoreno i eksplozivno (poput Francuske revolucije) ili pak trajno i eruptivno (kao industrijska revolucija). U skladu s tim je i nepostojanost novog poretka industrijskog društva koje stupa na mjesto feudalnog i staleškog poretka utemeljenog na Božjoj volji. Moderno se društvo, kako formulira Hans Freyer, »u svim velikim sociološkim sustavima smatra

negativnim, kritičkim, revolucionarnim. Ono nema smisla niti oslonca u samom sebi, već se usmjerava izvan vlastitih granica. Izgubilo je stari red, a novi još nije našlo.¹²

Poredak industrijskog društva se u sociologiji (od Spencera do Parsonsa i Luhmanna) tumači kao *funkcionalna diferencijacija subsystema*. Prema njima, moderna (tj. industrijska) društva stječu i razvijaju svoju posebnu učinkovitost i sposobnost prilagodbe pomoću »*umijeća razdvajanja*»¹⁷⁴ (Richard Rorty). Tijekom dubinskih društvenih potresa političko se područje razdvaja od gospodarskog, znanstveno od političkog itd. Svi ti izdvojeni podsustavi razvijaju i šire svoje vlastite »zakonitosti« — svoj »binarni kod« (Luhmann).

Na ovom mjestu prepuštamo riječ potisnutom autoru, čije su misli unatoč zaboravu sačuvale svoju aktualnost: »Pretpostavimo da se na području morala mogu razlikovati samo dobro i zlo, u estetici lijepo i ružno, u gospodarstvu korisno i štetno ili pak rentabilno i nerentabilno (...) Specifično politička razlika na kojoj se mogu utemeljiti političke radnje i motivi, razlikovanje je *prijatelja i neprijatelja*.«¹³ Tu posljednju odlučujuću točku na kojoj je Carl Schmitt utemeljio svoju teoriju politike mnogi su nastojali (teoretski) osporiti. Pa ipak, začuđuje do kojih sve potankosti seže podudarnost pojmova u mikrokozmosu Luhmannova pojmovnog aparata, u njegovoj predodžbi »autonomnih, binarno kodiranih podsustava«.

(3) Ti »podsustavi« dospijevaju pod vlast svojih *vlastitih zakonitosti*. To znači da zakon kretanja na kojem počiva jednostavna modernizacija predstavlja krajnje raznolik *proces racionalizacije* koji se odvija na različite načine, ali pritom uvijek teži povećanju i razvoju specifične svrsishodnosti sustava, što će reći: novih i drugačijih, »inteligentnijih«, »ekoloških« tehnologija i velikih tehničkih sustava, novih tržišta, stručnjaka, izuma. Na ugrožavanje okoliša može se na primjer reagirati izumom i proizvodnjom patentiranih mikroba koji izjedaju industrijske otrove itd. Takvu preobrazbu pomoću linearnog povećanja racionalizacije moguće je i potrebno razmatrati i poticati na svim razinama i svim društvenim sredstvima: nove ustanove, nove karijere, nove stručne discipline, nova područja prava, savjetodavne inicijative itd. — ali podjednaka učinkovitost, podjednaka provjera i sigurnost u povećanom, profinjenom obliku.

»Racionalizacija« podrazumijeva promišljanje. Subjekt i način *promišljanja* mogu se pritom mijenjati (stručnjaci, javnost, pojedinci itd). I nadalje međutim vrijedi postavka da »je odvajanjem od tradicije moderno društvo prisiljeno utemeljiti se *isključivo na samom sebi*. Tako nastaje tip društva koje se izgrađuje na vlastitim temeljima. Ta se činjenica očituje u sve većoj poplavi povratnih pojmova kojima se pokušava izraziti temeljno načelo modernog društva: samoiskorištavanje (Marx), samoproduktivna (Touraine), samoodnošenje (Luhman), sposobnost samousmjeravanja (Zapf).¹⁴

4. Teorija jednostavne i povratne modernizacije — usporedba

»Povratna« modernizacija u svom nenormativnom, empirijsko–teoretskom smislu samoizmjene odnosno samoukidanja industrijske modernizacije mora se jasno razlikovati od uobičajenog sociološkog pojma refleksivnosti. »Refleksivnost« modernog društva i modernizacije ne mora nipošto automatski označavati odvratanje od mo-

¹² Freyer (1930), str. 165, cit. prema Bergeru (1988), str.226.

¹³ Schmitt (1963), str. 26.

¹⁴ Berger (1988), str. 226.

dernizacije ili samoukidanje modernog industrijskog društva. Ona može tako, na primjer, potaknuti različite protumodernizme. Čak i govor o »samoodnošenju«, »samoreferenci – jalnosti« dovodi do krajnosti logiku apsolutnog suprotstavljanja i zanemaruje ambivalentnost procesa povratne modernizacije u njegovu nenormativnom smislu. Upravo u njemu prethodne tvrdnje postaju upitnim. »Samosvojnost« (obris) modernog industrijskog društva gubi se u procesu modernizacije koja pomiče vlastite osnove i koordinate te se nadomješta drugačijim osebjnostima koje tek treba utvrditi na teoretskom, empirijskom i političkom planu.

Činjenica da dinamika industrijskog društva ukida vlastite temelje podsjeća na poruku Karla Marxa, prema kojoj je kapitalizam grobar kapitalizma, no ima drugačije značenje. Prvo, novi društveni oblici ne nastaju zbog krize, već – možemo to mirno reći – zbog *pobjeda* kapitalizma. Time se ujedno iskazuje i *druga* tvrdnja: obrisi klasičnog industrijskog društva ne rastaču se klasnom borbom, već *obicnom* modernizacijom, modernizacijom čitavog *svijeta*. Društveni poredak koji time nastaje nema međutim ništa zajedničkog s utopijama socijalističkog društva, koje su u međuvremenu doživjele potpuni brodolom. Štoviše, možemo ustvrditi da užurbana industrijska dinamika omogućuje prijelaz u novo društvo *bez* revolucionarnih potresa, *mimo* političkih rasprava i odluka u parlamentima i vladama.

Model na kojem možemo razmatrati takav prijelaz predstavlja ekološko pitanje. Kao što je poznato, ono upravo i nastaje apstrahiranjem industrijskog društva, poradi nekontroliranog gospodarskog rasta. Ukoliko tezimo *samo* gospodarskom rastu i ne obraćamo pozornost na ekološke posljedice, upravo time *zaoštravamo* ekološku krizu (ne uvijek u svijesti ljudi, u javnosti).

S tim u svezi potrebno je upozoriti na još jednu razliku. Nasuprot ekološkim raspravama, povratna modernizacija *ne* tezi *samorazaranju*, već *samoizmjeni* temelja industrijske modernizacije. Hoće li svijet propasti nije samo potpuno otvoreno već sociološki i posve nezanimljivo pitanje. Tek je *prijetnja* propasti tema (doduše velika, dosad gotovo netaknuta tema) sociologije s onu stranu industrijske vjere u napredak.

Sociologija se dakle ne treba baviti teorijom krize ili klasa, kao ni teorijom propasti, već teorijom neželjenog, latentnog rastakanja modernog industrijskog društva do kojeg dovodi vlastita dinamika prividno samorazumljive, »obične« modernizacije. Metodički se ta tehnika mišljenja i misaonog eksperimenta može nazvati *samoprime-nom* modernizacije na proces industrijalizacije društva. Obilježja (teorije) jednostavne i povratne modernizacije se tako mogu – grubo shematski – prikazati sučeljavanjem sljedećih točaka:

(1) Povratna modernizacija ukida kulturne pretpostavke za postojanje društvenih klasa i nadomjesta ih *individualiziranim* oblicima društvene nejednakosti. To s jedne strane znači da se proces nestajanja društvenih klasa ne podudara s ukidanjem društvene nejednakosti. Brisanje (vidljivih) granica između društvenih klasa praćeno je štoviše *zaoštravanjem* društvene nejednakosti koja se više ne očituje samo u doživotnim razlikama između životnih uvjeta pojedinih velikih skupina ljudi već se diverzificira u vremenskom, prostornom i društvenom pogledu.¹⁵

S druge strane, više se na temelju profesionalnog položaja u radnom i proizvodnom procesu ne mogu donositi zaključci o životnom stilu, položaju i navikama pojedinih

15 Beck (1983), Berger/Hradil (1990), Berger (1993), Beck/Allmendinger (1993).

osoba. Proces povratne modernizacije svodi se tako na smanjivanje kovarijacije između ekonomski utvrđene društvene sredine i subjektivnih interesa i stanja.¹⁶ To pak ima kao posljedicu da se aktualna zbivanja više ne mogu objasniti društvenim teorijama velikih skupina. Istodobno su društvene ustanove – obiteljsko i društveno pravo, kao i sindikati i političke stranke – ostale lišene društveno strukturiranog reda na kojem su temeljile svoje postojanje. »Klasični uzorak sukoba u modernom industrijskom društvu, sučeljavanje između više ili manje stabilnih interesnih skupina zamijenjen je lutajućom spremnošću za konflikte, usredotočenom oko pojedinih tema i usmjerenom na javnost masovnih medija«¹⁷

(2) Pitanja funkcionalne diferencijacije nadomjestena su pitanjima funkcionalne koordinacije, povezivanja, podešavanja, sinteze itd. *Samo diferenciranje postaje društvenim problemom.*¹⁸ Nacin razgraničenja pojedinih sustava djelovanja postaje problematičnim zbog svojih posljedica. Zasto se znanost i gospodarstvo, gospodarstvo i politika, politika i znanost međusobno odvajaju *na taj način* i ne mogu li se njihove zadaće i nadležnosti drugačije povezati ili razdvojiti? Kako se pojedini podsustavi mogu istodobno promatrati i organizirati kao funkcionalno autonomni i međusobno koordinirani?¹⁹ Kako omogućiti »sustavno podešavanje« koje bi osiguralo istodobnu autonomnost i funkcionalnu koordinaciju pojedinih podsustava? Razvija li se moderno društvo doista – empirijski gledano – u obliku neprestanih diferencijacija? Ili se pak naprotiv može primijetiti upravo nešto suprotno, na primjer na području znanstvenog i tehničkog razvoja gdje se polako ukida razlika između temeljnih istraživanja i razvoja tehnike te poništava njihova granica?²⁰ Ne dolazi li posvuda do »realnih eksperimenata« u kojima se »binarni kodovi«, koji su u teoriji jednostavne modernizacije bili strogo razdvojeni, međusobno povezuju, kombiniraju i stapaju?

Zbog čega bi zapravo binarni kodovi pojedinih podsustava morali počivati upravo i samo na razlikama koje su naveli teoretičari dotičnog sustava? Već sama usporedba ukazuje na njihovu proizvoljnost. Carl Schmitt u politici i političkim sustavima razlikuje *prijatelje i neprijatelje*, Niklas Luhmann *izabrane i neizabrane*. Jesu li to razlike u temperamentu ili političko–teoretskoj ideologiji? Zbog čega jedan, a zbog čega drugi par? A na temelju čega će se utvrditi, odlučiti o njihovoj valjanosti? Je li razlikovanje »korisnog« i »nekorisnog« korisno ili nekorisno? Može li se kod »lijep–ružan« označiti lijepim ili ružnim? Ili pak *vrsta* binarnog koda ne podliježe razlici kojom operira? Ali na čemu onda počiva? Na dosjetki? Na duhu vremena? Na samorazumijevanju elita u pojedinim institucijama? Na temeljnim iskustvima koje teoretičar dijeli s nekim drugim – ali s kime? Ili pak na nečem drugom?²¹

16 Lau (1991), Hradil (1987), Kreckel (1972), str. 107–211.

17 Lau (1991), str. 374.

18 O »mitu« funkcionalne diferencijacije vidi Münch (1991), Rüschemeyer (1991).

19 Willke (1992), str. 292ff.

20 Krohn/Weyer (1989), Halfmann (1990), Lau (1991).

21 U svojoj knjizi o znanosti Luhmann još jednom u jeziku i teoriji autopoetskih sustava odbacuje sve ontološke referencije: stvarnost, istinu, objektivnost. U skladu s vlastitim samorazumijevanjem on teži radikalnom konstruktivizmu, koji često iznosi uz ironičke i prezirne primjedbe o riznici europskog traganja za istinom iz koje crpi svoje primjere. Pa ipak – kojim li čudom! – u središtu njegove teorije znanosti nalazi se apodiktična pretpostavka o binarnom funkcionalnom kodu znanosti na temelju kojeg istinito možemo razlikovati od pogrešnog. I kao vrhunac svega, ni jednom riječju ne spominje ovo proturječje između radikalnog konstruktivizma i upravo augustinovskog fundamentalizma u razlikovanju istine i laži. Luhmann se drži potencijalnog konstruktivizma koji na mjestima gdje se radi o biti

(3) Pojam linearnog povećanja racionalnosti odnosi se na *deskriptivni* i *normativni* model. »Normativni« dio klasične teorije modernizacije zastupao je Talcott Parsons u svojoj teoriji »evolucijskih univerzalija«, a političko–pragmatični Wolfgang Zapf.²² On postavlja tvrdnju da su moderna društva razvila određene izume kojima su povećala vlastitu moć prilagodbe što im je ujedno olakšalo preživljavanje u složenoj okolini. Zapf u te »temeljne ustanove« ubraja: kompetitivnu demokraciju, tržišnu privredu i društvo blagostanja s masovnom potrošnjom i socijalnom državom. I Zapf uočava izazove koji prijete modernim društvima. Ali on ne može zamisliti da se ti izazovi ne mogu svladati uz pomoć navedenih temeljnih institucija.

»U perspektivi koja modernizaciju promatra kao evolutivni proces uspješnih i neuspješnih reformi i inovacija«, piše Zapf, »ni temeljne institucije kompetitivne demokracije, tržišne privrede i društva blagostanja nemaju jamstva da će vječno trajati. Ali ja trenutno ne vidim učinkovitiji nadomjestak za te ustanove. Veličina problema, npr. ekološka kriza, sama po sebi još nije razlog za promjenu sustava. I globalni problemi se mogu prostornom, vremenskom, predmetnom i društvenom podjelom preobraziti u zadatke koji se mogu riješiti uz pomoć reformi i inovacija. (...) U tom smislu govorim o pravocrtnoj modernizaciji kao o pojedinačnoj promjeni koja u doglednoj budućnosti zadržava opću postojanost smjera.«²³

U teoriji jednostavne modernizacije se, dakle, diferencijacija izjednačuje s *racionalizacijom*, točnije s linearnom racionalizacijom. To znači da u konačnici ne postoji *alternativa temeljnim ustanovama*. Na pitanje kako izaći na kraj s izazovima, daje se odgovor: poznatim, uhodanim instrumentarijem, s više tehnike, više tržišta itd.

5. Samoukidanje, samougrožavanje modernog industrijskog društva – što to znači ?

Upravo to osporava – empirijski kao i normativno – teorija povratne modernizacije. Empirijsko–teoretski ona prekida s postavkom o linearnosti. Na njeno mjesto stupa »argument samougrožavanja«: daljnja modernizacija ukida temelje modernog industrijskog društva. No ni ta misao nije tako izvorna niti jednoznačna kao što se to čini na prvi pogled. Na nju nailazimo već u klasičnoj sociologiji.

njegove argumentacije prelazi u vlastitu suprotnost, naime u strukturalno-konzervativni pozitivizam pri razlikovanju istine i laži, pozitivizam koji sadržajno ne može ničim opravdati. Sve što proturječi njegovom binarnom kodiranju znanstvenog sustava spominje tek na rubu. To počinje već pri računu vjerojatnosti, nastavlja se pri razmatranju nemogućnosti provjere teoretskih i empirijskih tvrdnji te seže sve do obrtanja eksperimenta i njegove praktične primjene u razvijenoj tehnologiji. Činjenica da upravo razvoj tehnike igra sve veću ulogu u znanosti uopće se ne spominje. Obilježja modernog razvoja znanosti (prevlast tehnike, prioritet proizvodnje pred eksperimentalnom provjerom, konstrukcija modela i scenarija, dugački popis pitanja koja se otvaraju operacionalizacijom razlike između točnih i netočnih iskaza) ne sučeljavaju se s tradicionalnim shematizmom u skladu s kojim Luhmann promatra znanost. U tom »čistom« svijetu čiste znanosti, u tom funkcionalističkom znanstvenom idealizmu koji se služi konstruktivističko–skeptičkim premazom nemaju tada ni tako profane stvari kao što su interesi, moć, prisila, novac, odluke o investiranju, kulturni i politički zapletaji nikakvog utjecaja na automatizam odlučivanja o točnosti ili netočnosti. Znanost stvara znanje qua znanost po znanosti za znanost i samo zbog znanstvenog interesa: idila čiste apstrakcije kao jednosmjerna ulica i završni stadij znanstvenog razvoja. Luhmannova radikalnost sastoji se u načinu na koji je činjeničnost samoukidajuće znanosti koja tijekom istraživanja zadobiva tehničko i političko značenje preobrazio u funkcionalistički neoplatonizam.

22 Na primjer Zapf (1992).

23 Isto, str. 107.

Tako su na primjer Tönnies, a u suvremenoj sociologiji Jürgen Habermas, Daniel Bell te, s novim žarom, »komunitarci« *ponajprije* zastupali i oslikavali tezu o *gubitku zajedništva* (često s nostalgичnim, kulturnopesimističkim prizvukom).

S druge strane, veoma rano je iznešena i obrazložena teza prema kojoj podjela rada dovodi do integracije društva, ali u određenim oblicima povezanim s industrijalizacijom može uzrokovati i dezintegraciju, a zbog toga anomiju, nasilje, samoubojstva (odlučujuća su u tom smislu bila rana Durkheimova²⁴ istraživanja).

Tipično je za klasičnu sociologiju da se oba argumenta za tezu o samougrožavanju iznose uz određena *ograničenja*. Posljedice industrijalizacije *nemaju* negativnog utjecaja – tako glasi pretpostavka – na pojedine ustanove, organizacije, podsustave; one ne dovode u pitanje sposobnost kontrole i upravljanja, samoodnošenje i autonomiju pojedinih podsustava.

Ta se tvrdnja temelji na teoriji o dva svijeta, koja razlikuje pojedinca i sustav, organizaciju i privatni život, smatrajući ih potpuno odvojenim entitetima. S druge se strane teza o gubitku zajedništva i dezintegraciji u klasičnoj sociologiji obrazlaže »ekološkim« razlozima. Ona doduše polazi od ispravnog uvida da moderna društva troše »izvore« o kojima ovise – kulturna i prirodna dobra – ne brinući se o njihovu očuvanju i obnavljanju. Pa ipak se to samougrožavanje – i upravo tu se očituje optimistička vjera u napredak – *može prebaciti na teret okoliša*. »Optimalno djelovanje na jednom području izaziva nerješive probleme u drugim sferama djelovanja«²⁵, ali ne u samom sustavu.

Ta prestabilirana harmonija upravljanja tek je doduše bajka, nevino uvjerenje jednostavne modernizacije. Na nju se nadovezuje teorija povratne modernizacije. Pritom su moguća osporavanja, protuslovna čitanja i nacrti različitih nijansi koji – u blažem ili oštrijem obliku – iznose argumente za tezu o samougrožavanju.

U prvoj se varijanti samougrožavanje zamjenjuje vlastitom *preinakom*. Ona ne nagoviješta propast, nego promjenu scene, točnije *dvojno kazalište*. Na istoj se pozornici istodobno izvode i međusobno prepleću dva različita komada: s jedne strane stara borba za raspodjelu žuđenih dobara, za stvorena bogatstva u svim poželjnim oblicima (kapital, radna mjesta, mogućnosti potrošnje itd.); s druge strane nova i uglavnom prikrivena *drama rizičnih sukoba* koja sve više izbija u prvi plan.

Način na koji se ta dva scenarija međusobno izmjenjuju i poništavaju, na koji se istodobno »igraju« i tumače suprotne uloge u scenarijima koji su prividno ispisani i opremljeni za stare pozicijske borbe te do kojih sve proturječja i iznenađenja pritom dolazi, možemo iz dana u dan pratiti u izmjenjivanju vijesti o zagađenju i nezaposlenosti. Tu se istodobno naizmjenice izvode Marx i Macbeth, pregovori o povišici plaća u javnim službama i Goetheov »Carobnjakov učenik«.

Varijaciju te drame možemo *s druge strane* promatrati u *eroziji muških i ženskih uloga*. Na prvi pogled argument zvuči poznato: ravnopravnost žena i njihovo izjednačavanje s muškarcima na tržištu rada i u poslu ukida obiteljske temelje industrijskog društva. Time se međutim samo izriče činjenica da osnova za podjelu rada, njena samorazumljivost gubi svoje značenje. »Klasična« uloga i položaj žena se mijenja i nestaje. To se ne smije poistovjetiti s razaranjem (kao u ekološkoj krizi), ali niti s ostvarenjem

²⁴ Klasične analize u njegovim studijama o podjeli rada i samoubojstvu.

²⁵ Berger (1988).

dvostrukog proboja (kao u prožimanju sukoba oko materijalnih dobara i rizika). Značenje tog procesa mnogo je skromnije i odnosi se na gubitak samorazumljivosti i sigurnosti, na odlučivanje, pregovaranje i sl. Ujedno dolazi i do suprotnog procesa, do povratnog djelovanja na unutarnju organizaciju pojedinih područja ljudskog djelovanja.

Time dotičemo i temeljni argument teorije povratnosti: Ona se suprotstavlja implicitnom povjerenju u svijet jednostavne modernizacije, njenoj optimističkoj vjeri u predestinaciju, u božanskom voljom zadanu mogućnost upravljanja onim što izmiče svakoj kontroli. Iz te se činjenice može izvesti čitav niz argumenata.

Prvo, pomalo paušalni zaključak o *globalizaciji popratnih pojava* u atomskoj državi kojoj prijete pritajene ekološke katastrofe (ozonske rupe, promjena klime itd.). Mogućnost željenog i neželjenog kolektivnog samoubojstva doista je, kako su uvjerljivo pokazali Günther Anders, Hans Jonas, Karl Jaspers, Hannah Arendt i dr., povijesna novost koja dovodi u pitanje sve moralne, političke i društvene pojmove, pa čak i pojam »popratne pojave«. Već samo postojanje tog fatuma civilizacije rizika čini govor o »mogućnostima eksternalizacije« pukom dosjetkom, pokazateljem vladajuće »sljepoće za apokalipsu« (Günther Anders).

Drugo, postavka klasične sociologije o mogućnosti eksternalizacije dovodi se više-struko u pitanje *kružnim zbirnim i bumerang-efektima*. Zbog popratnih pojava kapital gubi svoju vrijednost, razara se povjerenje, propadaju tržišta, razdvajaju se radni kolektivi, uprava, sindikati, stranke, profesionalne skupine, obitelji. To vrijedi čak i za troškove u užem smislu, uzmemo li u obzir pravne reforme kojima se obavlja preraspodjela dokaznih tereta ili pak prisilnu zaštitu raznim osiguranjima itd. Pritom pitanje *kako* nastaju eksternalizacije može privremeno ostati bez odgovora.

Treće, pojedinci u svojoj svijesti, u temeljnim stavovima i sukobima prenose »popratne probleme« u poduzeća i organizacije. U mjeri u kojoj je ekološko pitanje osvijesteno i aktualizirano u pojedinom društvu, ono zahvaća unutrašnje krugove i jezgru pobornika modernizacije u gospodarstvu, politici i znanosti. Pođemo li od pretpostavke da »ustanove« zapravo predstavljaju pokušaj pojedinaca da protumače i organiziraju društveni kontekst²⁶, postaje nam jasno da još samo metafizika sustava može zaštititi pojedine podsustave od posljedica samougrožavanja koje izazivaju vlastitim djelovanjem. Vjera u mogućnost eksternalizacije je temeljna pretpostavka, možda čak i jezgra jednostavne modernizacije koja širenjem i opažanjem popratnih pojava doživljava potpuni slom.

(4) Taj argument zadobiva šire značenje. On vrijedi i u slučaju poistovjećivanja modernizacije s probojem *znanstvenog pogleda na svijet*. Sociologija jednostavne modernizacije odlikuje se dvostrukim optimizmom: *linearna* perspektiva proboja znanosti u njoj se povezuje s neupitnim uvjerenjem u mogućnost upravljanja popratnim posljedicama, bilo da se one »eksternaliziraju«, bilo da se »inteligentnijim« procesom racionalizacije drugog stupnja ponište i preobrase u nov polet. Upravo tu dvostruku optimističku vjeru u mogućnost upravljanja posljedicama opovrgava povijesno iskustvo, a s njime i teorija povratne modernizacije.

S jedne strane, tako glase protuargumenti, širenje znanstvenog pogleda na svijet potkopava znanstveni pogled na svijet. Njegovim širenjem raste prisila obrazlaganja, ali i opća nesigurnost. One se međusobno uvjetuju. Ujedno imanentni pluralizam

²⁶ O začecima interakcijske sociologije društvenih ustanova vidi npr. Ahrne (1990), von Maanen (1979), a u kontekstu teorije igre i moći Crozier/Friedberg (1980).

rizika dovodi u pitanje racionalnost proračuna rizika. S druge se strane društvo ne mijenja samo na temelju onoga što se vidi i želi, već i na temelju onoga što se *ne* vidi i *ne* želi. Pokretač društvene povijesti nije više svrshishodnost (kao u teoriji jednostavne modernizacije) već to postaju *popratne* pojave. (A da se te popratne pojave moraju primijetiti, shvatiti, tj. odrediti kao posljedica našeg djelovanja kako bi se navedena teza uopće mogla smisljeno formulirati i obrazložiti, navodimo ovdje samo radi veće jasnoće našeg daljnjeg izlaganja.)²⁷

6. Industrijsko društvo je polumoderno društvo: antimodernizam

Klasičnoj sociologiji i politici modernizacije industrijskog društva često se prigovaralo da pod plaštom nadstranačkog univezalizma promiče amerikanizaciju, europeizaciju, pozapadnjačenje, jednom riječju – imperijalizam. Taj prigovor sadrži proturječje koje se teško može pobiti ili obrazložiti u okviru sociologije jednostavne modernizacije. U njoj se na jedan ili drugi način apsolutizira određeno povijesno stanje ili model (Europa, SAD). Činjenica da se i moderna društva mogu modernizirati, tj. preobraziti, u tom se kontekstu izostavlja isto tako kao i pitanje koje bi zapravo ciljeve trebala i mogla slijediti moderna društva (osim bezimenog cilja neprekidne modernizacije). Modernizacija u odnosu na protagonista modernizacije (ne na svoj predmet) predstavlja drugu riječ za »besciljnost«, »postignuće«, »nastavak uhodanim putem«, možda dva automobila ili tri.

Nasuprot tome, teorija povratne modernizacije zastupa tezu prema kojoj modernog društva uopće više nema. Što je to zapravo moderno društvo, kako ono izgleda, ima li ili nema mogućnosti za opstanak, nitko ne zna jer se osim industrijskog ni u najsmjelijim mastanjima još nije pojavio nijedan tip modernijeg ili radikalno novog društva. Kod takozvanih »modernih« – u stvari industrijskih – društava posvuda se susrećemo s tipom »polumodernog«, djelomično modernog društva u cijoj se arhitekturi i strukturnoj slici moderni elementi isprepleću i stapaju s elementima antimoderne.²⁸ Univerzalna ljudska i građanska prava dodjeljuju se ili uskraćuju prema nacionalnim kriterijima; tržišno društvo počiva na obitelji, modelu »nesebične ljubavi« koja je u potpunoj suprotnosti sa zakonima tržišne razmjene. Dovoljno je da samo u mislima do kraja razvijemo tezu o jednakosti muškarca i žene u obitelji i na poslu, koju u međuvremenu svi tako olako prihvaćaju, pa da uvidimo kako se i na tom području provedba temeljnih načela modernog društva svodi na ukidanje mješovitog industrijskog modela u kome se prepleću modernizam i antimoderna.

Govor o »modernizaciji« u polumodernom društvu zadobiva dakle dvostruki smisao: Ona se može zamišljati i provoditi bilo na tragu i u kategorijama industrijskog društva ili pak kao proboj modernizma naspram industrijskih nedorečenosti i ograničenja, kao rastakanje industrijskog društva poradi radikalizacije pretpostavki modernizma. Pri tome postoji i mogućnost da težeći k prvoj varijanti dovedemo do ozbiljenja druge. Upravo ta dvoznačnost ističe razliku između jednostavne, odnosno refleksivne sociologije modernizacije i teorije jednostavne odnosno refleksivne modernizacije.

²⁷ Tu nailazimo na dvoznačnost pojma povratne modernizacije, koja se doduše može utvrditi samo analitičkim postupkom. Tijekom svoje primjene ova teorija ukida svoj temeljni iskaz o neprimijećenim promjenama u sustavu industrijskog društva.

²⁸ I pojam »antimoderne« doživio je inflacijsku konjunkturu; vidi o tome Beck (1986, str. 176ff.), Zapf (191, str. 442–503), Bohrer–Scheel (1992).

U dijagnostičkom pogledu izjednačavanje industrijskog i modernog društva predstavlja kolektivno samozavaravanje, vlastitu apsolutizaciju. Ono zatvara oči pred činjenicom da se u društvu koje dominira u razvijenim zapadnim zemljama moderni elementi prožimaju, stapaju i ograničavaju elementima antimoderne. U svezi s tim mogli bismo postaviti prigovor da je riječ samo o terminološkim detaljima. Ni izdaleka! Ovdje je riječ o pokušaju da se otkrije potisnuta strana modernih društava kako bismo shvatili njihov nastanak i budućnost. Terminološko prikrivanje — ili, ako želimo, jezična samomodernizacija, samousavršavanje djelomično modernog društva — prikriva naime očiti problem da se proboj u moderno društvo uvijek odvijao u zabranama, ograničavajući se samo na određene skupine, u skladu s jasnom shemom unutarnjeg i vanjskog svijeta. Činjenica da je građansko društvo potražilo opravdanje, rastvorilo se i proširilo na područje bezimene općenitosti, uzrokovala je unutarnju podvojenost svijeta, koja se danas očituje u uspjesima i globalizaciji modernog društva.

Građani su govorili o »čovječanstvu«, mislili su međutim — u najboljem slučaju — na »naciju«. Demokracija je dosad u svim slučajevima nastajala samo kao nacionalna demokracija koja nije ograničena samo vlastitim narodom već i ukročena svojom suprotnošću, snažno naoružana i usmjerena protiv neprijatelja vlastite zajednice. Pravo koje je polagala na univerzalno značenje nikada nije mišljeno ili formulirano u anacionalnom, doista univerzalnom obliku. Ako se uopće i razmišljalo ili govorilo o općoj zajednici izvan nacionalnih okvira, bila je uglavnom riječ o okupljanju, povezivanju republika (kao u Kanta), o internacionali nacionalnih demokracija, nikada međutim o demokraciji čitavog čovječanstva. Pritom bi ta zamisao tek trebala »politički« ostvariti ono što općenito visi u zraku i pojedinim glavama.

Moderno društvo, taj vatromet općenitih i univerzalnih težnji, uvijek je tijekom svog postojanja bilo ograničeno svojim suprotnostima, omeđeno, osigurano, zazidano. Drugim riječima, modernizacija — provedba načela modernog društva (demokracija, najamni rad, pravo na odlučivanje, prisila obrazlaganja) — i protumodernizacija — isključivanje i poništavanje modernih načela — od samog su početka tekle usporredno. Povijesti uspjeha i kriza modernizacije potrebno je dakle suprotstaviti povijest uspjeha i kriza protumodernizacije. S tom je pak svrhom nužno razjasniti, obrazložiti i podrobnije ocrtati pojam, teoriju, sredstva, strategiju, ustanove i oblike »antimoderne«, odnosno »protumodernizacije«.

S druge strane, dijalektički odnos između modernizacije i protumodernizacije nije samo pitanje prošlosti, povijesti sociologije već i pitanje naše sadašnjosti i budućnosti. Razdobljima modernizacije mogu i slijedit će razdoblja protumodernizacije. Ni u kojem se slučaju — nikada! — ne može tvrditi (kako se to bez stvarnih argumenata priželjkuje u pojedinim raspravama koje se bave teorijom i sociologijom jednostavne modernizacije) da je dosegnuta razina modernosti nepovratna. Gorko, krvavo iskustvo 20. st. naučilo nas je da se modernizacija i barbarstvo međusobno ne isključuju, već dopunjuju, a u određenim okolnostima čak i prepleću. To ne potvrđuje samo sustav kolektivnog ludila oličen u fašizmu i komunizmu. Na realni oprez sili nas i tek naoko ukroćeni potencijal suvremene tehnike u njenom sveobuhvatnom pokušaju poboljšanja svijeta (genska tehnika, humana genetika itd.). Upravo zbog toga je i budućnost antimoderne predmet sociologije koja se probudila iz bajkovitog sna o neprestanoj, pravocrtnoj modernizaciji.

Pojednostavljeno govoreći, postavci o nepovratnosti provedene modernizacije koju zastupa sociologija jednostavne modernizacije suprotstavlja se teorija refleksivne

modernizacije tvrdnjom o mogućnosti njene promjene. Modernizacija se u njoj ne promatra kao višeslojni proces sa suprotstavljenim tendencijama i strukturama, već se točnije označuje kao nedovršeni i nedovršivi dijalektički odnos između modernizacije i protumodernizacije. Taj se »dijalektički odnos« doduše objektivizira i odvija samo iza leđa pojedinaca te oblikuje i razrješava u konkretnom djelovanju, mišljenjima, sukobima, ukratko – na političkom području.

Svoju potvrdu ova teorija protumodernizacije nalazi u povijesti 18. i 19. stoljeća, u razdoblju izgradnje industrijskog društva u Središnjoj Europi. U tom razdoblju nije došlo samo do eruptivnog i revolucionarnog ustoličenja modela tehničko–ekonomskih inovacija, do njegova učvršćenja i osamostaljenja. Nije položen temelj samo za ideje političke i kulturne modernizacije i njihovu materijalizaciju u odgovarajućim ustanovama: uvođenje parlamentarne demokracije, opće pravo glasa, pravnu državu, univerzalna načela ljudskih prava koja su zapisana u američkom ustavu. U to se doba javljaju, nastaju i unatoč protivljenju provode u djelo i »tamne strane« industrijalizacije: ugnjetavanje žena, njihovo vezanje za ulogu majke i kućanice, nacionalizam i rasizam 19. stoljeća, industrijalizirano vođenje rata kao i uvođenje opće mobilizacije, opće vojne obveze te militarizacija cjelokupnog društvenog života koja je eksplodirala u svjetskim ratovima, koncentracijskim logorima i logorima za preodgajanje itd. – sve to ide ruku pod ruku sa izgradnjom »modernog« društva koje polaze monopol na proces modernizacije, bivajući ugrađeno i uključeno u industrijsko društvo.

Ta istodobnost, to prožimanje modernih i antimodernih tendencija nije nipošto slučajno ili plod neke nesreće, već je – a pred tom činjenicom treba dobro otvoriti oči – uvjetovano samim sustavom i s njim najuže povezano. Postavkom o dijalektičkom odnosu modernog (upitnost) i antimodernog (neupitnost) želio bih se nadovezati na razmišljanje o granicama i prijelomnim točkama refleksivne modernizacije koje je Scott Lash tako dojmljivo iznio i obrazložio u kontekstu rasprave o komunitarizmu.²⁹

Antimoderna nije tek sjena modernizacije, već projekt, čin, ustanova koja ima iste korijene kao i samo industrijsko društvo. U njenom oblikovanju sudjeluju i njoj teže sva sredstva i izvori modernog društva: znanost i istraživanja, tehnika i razvoj tehnologije, odgoj, organizacija, masovni mediji, politika itd.

7. Sažetak

Na temelju čega se mogu razlikovati razdoblja i teorije jednostavne i refleksivne modernizacije? Šest suprotnosti i skupina obilježja omeđuje naš horizont.

Prvo: linearne modele (i upravljačke atavizme) neprekidne modernizacije koja počiva na vjeri u napredak zamjenjuju raznoliki i višeslojni dokazi o samoizmjeni, samougrožavanju, samorazaranju racionalnih temelja i oblika u središtima (moći) industrijske modernizacije, i to kao nekontrolirana (popratna) pojava pobjeda osamostaljene modernizacije: nesigurnost se vraća, postaje stvorenom nesigurnošću.

Drugo: za razliku od jednostavne modernizacije koja pokretača društvenih promjena konačno nalazi u kategoriji svrsishodnosti (refleksiji), »refleksivna modernizacija« društvene promjene razmatra u kategorijama popratnih pojava (refleksivnosti). Ono što ne vidimo, o čemu ne razmišljamo, ali ga eksternaliziramo,

²⁹ Lash (1992, str. 206f.).

dovodi do strukturnih lomova po kojima se industrijsko društvo u sadašnjosti i budućnosti razlikuje od »ostalnih« (anti-)modernih društava. »Refleksivna« modernizacija označava dakle – ponovimo to još jedanput – ne-promišljenu, automatsku, gotovo refleksnu, a ujedno povijesnu modernizaciju (koja se doduše – kako to pokazuje i ovo izlaganje – može razmatrati i shvatiti, tj. postati predmetom razmišljanja).³⁰

Treće: sociologija jednostavne modernizacije proglašava industrijsko društvo prototipom modernog društva. Sociologija refleksivne modernizacije u industrijskom društvu otkriva proturječnu povijesnu simbiozu između moderniteta i antimoderne, gledajući u njem polumoderno društvo koje daljnjom modernizacijom i radikaliziranjem moderniteta nadomještavaju i smjenjuju drugačiji »moderni« ili »antimoderni« društveni oblici. Pritom u središte pozornosti dopijeva pitanje antimoderne. Modernizacija se na prijelazu u 21. stoljeće poopćuje u istodobnom suprotstavljanju povratne modernizacije koja produbljuje nesigurnost s protomodernizacijom koja povlači novo–stare granice te nudi, raazvija i razmatra preživjele društvene oblike.

Četvrto: u odnosu na životnu situaciju, životni stil, društvenu strukturu, kategorije i teorije velikih društvenih skupina suprotstavljaju se teorijama individualizacije (i zaoštravanja) društvene nejednakosti.

Peto: problematika funkcionalne diferencijacije »autonomnih« područja djelovanja nadomještena je problematikom funkcionalne koordinacije, povezivanja, stapanja pojedinačnih podsustava (kao i njihovih »komunikativnih kodova«).

Šesto: s onu stranu *ljevice i desnice* – mjesna metaforika kojom su se u razdoblju industrijalizacije označavale političke pozicije – započela su (kako u ovom članku više nagadaćemo nego što podastiremo čvrste dokaze) političko–ideološko–teoretska sučeljanja koja bismo mogli opisati uz pomoć dihotomija duž osi *sigurno–nesigurno, izvanjsko–unutrašnje, političko–nepolitičko*.³¹

30 Ova višeznačnost upućuje na srodnost između kasnog, povratnog modernizma i tradicijske linije ranog romantizma koja se najizravnije očituje u Athenäum–fragmentima Friedricha Schlegela. Tu se nedovršenost – »fragmentarnost« – sumnja, samoispitivanje i samomaskiranje paradoksalno dovode do svoje krajnje točke, i to konzekventnom provedbom modernizacije. U svom eseju »O nerazumljivosti«, Schlegel piše: »Ja... otvoreno izjavljujem da riječ nesto znači samo u jeziku fragmenata, sve ostalo su samo nastojanja, ovo doba je doba nastojanja...i ovdje bi bilo najbolje dogurati stvar do krajnosti; kad dosegne svoj vrhunac, ukida se i nestaje, a razumijevanje tada može započeti. Još uvijek se nismo udaljili od pukih poticaja, ali ono čega nema još može postati.«

31 Wolfgang Zapf piše: »U kritičkom komentaru želio bih reći da je stajalište Ulricha Becka osobito fascinantno zbog toga jer je ustajao kako na programu modernizacije tako i na fundamentalnoj kritici suvremenog društva uključujući najveći dio današnje sociologije. Beck teži »drugacijem modernitetu« i udara temelje savjesnijoj i promišljenijoj teoriji koja s većom uvidavnošću tumači, upravo reflektira stvarnost. Nju će sigurno prigrliti pristaše »Kritičke teorije« iz 1930–ih i 1960–ih godina na koje se odnosi Adornova izreka: »Cjelina je ne–zbiljska«. Ona ce oduševiti razočarane marksiste čiji su snovi o socijalizmu doduše doživjeli slom, ali koji sada mogu dobiti dokaz da su i demokracije s tržišnim gospodarstvom osuđene na propast. To je modernizirana varijanta doktrine kasnog kapitalizma pri čemu ekološka kriza sada preuzima onu ulogu koju je nekoć zauzimala kriza legitimiteta u kasnom kapitalizmu. To je još jedna od teorija »trećeg svijeta« s onu stranu socijalizma i kapitalizma« (Zapf, 1992, str. 295). S tom se ocjenom i osobno slažem.

LITERATURA:

- Ahrne, G. (1990). *Agency and Organization*. London
- Baumann, Z. (1992). *Moderne und Ambivalenz. Das Ende der Eindeutigkeit*. Hamburg.
- Baumann, Z. (1992a). *The solution as problem – Ulrich Beck's Risk Society*. in: *TIMES HIGHER supplement*. Nov. 13, 1992, S. 25.
- Beck, U. (1986). *Risikogesellschaft*. Frankfurt a. M.
- Beck, U./J. Allmendinger (1993). *Individualisierung und die Erhebung sozialer Ungleichheit: Methodenentwicklung für den Allbus 1993*. DFG-Antrag.
- Beck, U./A. Giddens/S. Lash (1994). *Reflexive Modernization*. London/Polity Press, in Druck; deutsche Übersetzung in Vorbereitung. Frankfurt a. M. Suhrkamp.
- Bell, D. (1975). *Die nachindustrielle Gesellschaft*. Frankfurt a. M.
- Berger, J. (1988). *Modernitätsbegriffe und Modernitätskritik*, in: *Soziale Welt*, Heft 3.
- Berger, Peter A. (1993). *Statusunsicherheit und Erfahrungsvielfalt. Sozialstrukturell Individualisierungsprozesse und Fluktuationsdynamiken in der Bundesrepublik Deutschland*. München (Ms).
- Berger, P./S. Hradil (1990) (Hrsg.). *Lebenslagen, Lebensläufe, Lebensstile – Sonderband 7 der Sozialen Welt*. Göttingen.
- Bohrer, K. H./K. Scheel (1992) (Hrsg.). *Gegen Moderne?*, in: *Merkur* 522/523.
- Brandt, G. (1972). *Industrialisierung, Modernisierung, gesellschaftliche Entwicklung*, in: *ZfS*, Heft 1.
- Bühl, W. (1970). *Evololution und Revolution. Kritik der symmetrischen Soziologie*. München.
- Bühl, W. (1990). *Sozialer Wandel in Ungleichgewicht. Zyklen, Fluktuationen, Katastrophen*. Stuttgart.
- Crook, S./J. Pakulski/M. Waters (1992). *postmodernization*. London.
- Crozier/Friedberg (1980). *Macht in Organisationen*. Weinheim.
- Fourastie, J. (1954). *Die grosse Hoffnung des XX. Jahrhunderts*. Köln.
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Stanford (Übersetzung in Vorbereitung).
- Giddens, A. (1991). *Selfidentity and Modernity*. London.
- Giesen, B. (1991). *Die Entdinglichung des Sozialen*. Frankfurt a. M.
- Habermas, J. (1973). *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*. Frankfurt a. M.
- Habermas, J. (1985). *Der philosophische Diskurs der Moderne*. Frankfurt a. M.
- Halfmann, J. (1990). *Technik und soziale Organisation im Widerspruch*, in: Halfmann/Japp (Hrsg.). *Risikante Entscheidungen und Katastrophenpotentiale*. Opladen.
- Hradil, S. (1987). *Sozialstrukturanalyse in einer fortgeschrittenen Gesellschaft*. Opladen.
- Kreckel, R. (1992). *Politische Soziologie der sozialen Ungleichheit*. Frankfurt a. M.
- Krohn, W./J. Weyer (1989). *Gesellschaft als Labor*, in: *Soziale Welt*, S. 349 ff.
- Kuhn, T. (1967). *Die Struktur wissenschaftlicher Revolutionen*. Frankfurt a. M.
- Kurz, R. (1991). *Der Kollaps der Modernisierung*. Frankfurt a. M.
- Lash, S. (1990). *Sociology of Postmodernism*. London.
- Lash, S. (1992). *Die ästhetische Dimension reflexiver Modernisierung*, in: *Soziale Welt*, Heft 3.
- Lau, C. (1991). *Gesellschaftsdiagnose ohne Entwicklungstheorie*, in: Glatzer (Hrsg.). *Die Modernisierung moderner Gesellschaften – Ergänzungsband*. Frankfurt a. M.
- Lepsius, R. M. (1977). *Soziologische Theoreme über die Sozialstruktur der »Moderne« und die »Modernisierung«*, in: Kosellsck (Hrsg.). *Studien zum Beginn der modernen Welt*. Stuttgart.

- Luhmann, N. (1990). *risiko und Gefahr*, in: Ders., *Soziologische Aufklärung 5*. Opladen.
- Maanen, J. v. (1979). *The fact of fiction in organizational ethnography*, in: *Administrative Science Quaterly* 24. S. 539 ff.
- Münch, R. (1984). *Die Struktur der Moderne*. Frankfurt a.M.
- Münch, R. (1986). *Die Kultur der Moderne*. Frankfurt a. M.
- Münch, R. (1991). *Der Mythos der funktionalen Differenzierung*, in: Glatzer (Hrsg.). *Die Modernisierung moderner Gesellschaften – Ergänzungsband*. Opladen.
- Offe, C. (1972). *Strukturprobleme des kapitalistischen Staates*. Frankfurt a. M.
- Rüschmeyer, D. (1991). *Über Entdifferenzierung*, in: Glatzer (Hrsg.). S.378 ff.
- Schmitt, C. (1963). *Der Begriff des Politischen*. Hamburg.
- Touraine, A. (1976). *Die postindustrielle Gesellschaft*. Frankfurt a. M.
- Vester, H.–G. (1984). *Die Thematisierung des Selbst in der postmodernen Gesellschaft*. Bonn.
- Wallerstein, I. (1986). *Typologie von Krisen im Weltsystem*, in: Berger (Hrsg.). *Moderne*. Göttingen.
- Welsch, W. (1991). *Unsere postmoderne Moderne*. Weinheim.
- Willke, H. (1992). *Die Ironie des Staates*. Frankfurt a. M.
- Zapf, W. (1969). *Theorie des sozialen Wandels*. Köln.
- Zapf, W. (1991) (Hrsg.). *Die Modernisierung moderner Gesellschaften*. Frankfurt a. M.
- Zapf, W. (1992). *Entwicklung und Zukunft moderner Gesellschaften*, in: Korte/Schäfers (Hrsg.). *Einführung in Hauptbegriffe der Soziologie*. Opladen.

S njemačkog preveo: Vladimir Adamček